

**MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANANIN
ELMİ-TƏDQIQAT FƏALİYYƏTİNDƏ ELEKTRON RESURS
VƏ MÜASİR TEXNİKİ VASİTƏLƏRDƏN İSTİFADƏ**

Vüqar Hacıyev

**AMEA MEK-nın “Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması
şöbəsi”nin baş kitabxanaçısı, magistr**

Məqalə AMEA Milli Akademiyasının müstəqillik illərində beynəlxalq resursların kitabxana informasiya resurslarına daxil olunması, müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi fəaliyyətindən bəhs edilir. Kitabxananın avtomatlaşdırılması şöbəsinin fəaliyyəti təhlil olunur.

Açar sözlər: *elektron kataloq, elektron kitabxana, informasiya texnologiyaları, avtomatlaşdırma, beynəlxalq məlumat bazaları*

Müstəqilliyimizin ilk illərində respublikamızın qarşılaşdığı bir çox çətinliklər, sosialist ideoloji sisteminin dağılması ilə idarəetmə sahəsində baş verən dəyişikliklər və problemlər təbii ki, elm, mədəniyyət, təhsil və s. sahələrin, o cümlədən bunların tərkib hissəsi olan kitabxanaların da fəaliyyətinə öz mənfi təsirini göstərmişdi. Belə ki, 70-illik bir dövr ərzində sovet dövlət quruluşunu, sosializm ideyalarını təbliğ edən, yeni, müstəqil dövlət quruculuğu ilə səsleşməyən ədəbiyyatın kitabxanaların fondlarından xaric edilməsi, bu mövzuda kitabxanalarda həyata keçirilən elmi-tədqiqat işlərinə xitam verilməsi təbii olaraq kitabxanaların fəaliyyətində müəyyən boşluq yaratmışdı. Bu hal ümummillə lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlişinə qədər davam etdi. Azərbaycanda kitabxanaların, kitabxana işinin inkişafını ümummillə lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlasaq yanlışdır. Onun söylədiyi “Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, məna və bəyət, bilik, zəka mənbəyi”dir fikri bunu bir daha sübut edir. 1999-cu ildə H.Əliyevin “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu imzalaması ölkəmizdə bu sahənin daha geniş, hərtərəfli inkişafına zəmin yaratdı. 6 fəsil 34 maddədən ibarət olan bu qanun Azərbaycan Respublikasında kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, kitabxana işinin və kitabxana sisteminin ümumi əsaslarını, kitabxana fondlarının formalaşdırılması və mühafizəsi tələblərini, kitabxanaların maliyələşdirilmə mənbələrini, kitabxanalardan istifadə sahəsində vətəndaşların hüquq və vəzifələrini, kitabxana işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın prinsiplərini müəyyən etdi. Təbii ki, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası da öz işini bu qanunun tələblərinə uyğun qurmaqla fəaliyyətini daha da genişləndirdi. Kitabxananın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi,

elmi potensialı artırılması, struktur-tərkib hissəsinin daha da genişləndirilməsi istiqamətində ciddi irəliləyişlər baş verdi. 4 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanla AMEA-nın Nizamnaməsində edilən dəyişikliklərə əsasən MEK elmi status aldı. Bununla bağlı AMEA elmi-tədqiqat institutlarında olduğu kimi, MEK-da da Elmi Şura təşkil edilmiş və bu, AMEA Rəyasət Heyəti tərəfindən təsdiq edilmişdir. Kitabxanada bu yöndə əsaslı struktur dəyişiklikləri olmuş, bilavasitə elmi tədqiqatlarla məşğul olan yeni şöbələr yaradılmışdır.

Bunun sayəsində də Kitabxanada elmi-tədqiqat və nəşriyyat fəaliyyəti sonrakı illərdə daha böyük vüsət aldı. Hazırda Mərkəzi Elmi Kitabxana respublikamızda fəaliyyət göstərən ənənəvi, universal elmi kitabxanadır.

Mərkəzi Elmi Kitabxana AMEA-nın elmi müəssisələrindəki kitabxana şəbəkəsi üçün metodik mərkəz funksiyasını həyata keçirir. Bu məqsədlə o, həmin kitabxanaların fəaliyyətini istiqamətləndirir, kitabxana işçilərini yerlərdə təlimatlandırır, onların peşə səviyyəsinin yüksəlməsinə yönəlmiş kurslar, seminarlar, praktikumlar təşkil edir. Eyni zamanda, Mərkəzi Elmi Kitabxana kitabxana işinin aktual məsələləri üzrə konfranslar keçirir, müzakirələr aparır, şəbəkə kitabxanalarının fəaliyyətini tənzimləyən təlimatlar, əsasnamələr, müxtəlif normativ sənədlər hazırlayır.

Müasir, eyni zamanda global informasiya məkanında kitabxanaların cəmiyyətin bu tələbatının təmin olunmasında aparıcı qüvvə olduğu danılmazdır. Əgər hazırkı dövrdə cəmiyyətin daha çevik, sürətli informasiya almaq tələbatını, arzusunu nəzərə alsaq, müasir informasiya texnologiyalarının və texniki vasitələrin kitabxana işinə tətbiqi qaşılmaz bir zərurət kimi meydana çıxır.

Mərkəzi Elmi Kitabxana da məhz elmi profilli, alimlərə, elmi-tədqiqat, yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan insanlara xidmət edən, eyni zamanda elmi-tədqiqat və nəşriyyat fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə kimi bu texnologiyaların yaratdığı imkanlardan lazımcına yararlanır.

Məlumdur ki, hələ yarandığı ilk dövrlərdən başlayaraq kitabxanalarda ən mühüm məsələ kitabxana kataloqlarının yaradılması olmuşdur. İlk belə kataloq hələ eramızdan əvvəl IV yüzillikdə yaradılmış İskəndəriyyə kitabxanasının kitabxanaçısı, görkəmli alim və şair Kallimax (e.ə.310-240) tərəfindən tərtib edilmiş, sonrakı dövrlərdə bu üsul getdikcə təkmilləşdirilmiş, müasir dövrdə isə bu sahədə müxtəlif standartlar tətbiq edilmiş, sistemləşdirilmələr həyata keçirilmişdir. Deməli, müasir şəraitdə dünya kitabxanaşünaslığının əsas problemi olan oxucu problemini hələ antik dövrdə İskəndəriyyə kitabxanasının da problemi olmuşdur. (s.87-89)

Müasir kitabxanaşünaslıqda kitabxana-informasiya prosesləri, kitabxana xidməti əsasən iki istiqamətdə inkişaf etdirilir: elektron kataloqun və elektron kitabxananın yaradılması. Hazırkı dövrümüzdə informasiyanın, informasiya daşıyıcılarının, ayrı-ayrı elmlər üzrə ədəbiyyatın, nəşr növlərinin və tiplərinin

miqdarının dəfələrlə artdığı bir şəraitdə ənənəvi kataloqlardan istifadə getdikcə daha da çətinləşir, bu, eyni zamanda böyük vaxt itkisinə də səbəb olur. Buna görə də kompüterləşmənin, avtomatlaşdırmanın kitabxananın əsasən bu sahəsinə yönəldilməsi müasir kitabxanaşılığın əldə etdiyi ən böyük uğurlardan biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu baxımdan Mərkəzi Elmi Kitabxanada da fəaliyyət müasir tələblərə uyğun şəkildə davam etdirilir. Hazırda Kitabxananın tam elektron kataloqunun yaradılması üzrə işlər fasiləsiz olaraq həyata keçirilir. Bunun üçün ayrı-ayrı şöbələrdə kompüterlərdə quraşdırılan IRBIS-64 proqramının imkanlarından geniş istifadə olunur. Hazırda bu proqramın vasitəsilə 50 minə yaxın elektron kataloq bazaya daxil edilmişdir. Yeri gəlmişkən, onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, ölkəmizdə kitabxanalar arasında ilk dəfə olaraq IRBIS-64 proqramının interfeys dili Azərbaycan çevrilmişdir. Daha sonra, proqramın daxilində yeni rubrikalar, bazalar yaradılmış, minlərlə məlumat bu bazalara daxil edilmişdir. Daha bir üstün cəhət isə oxucuların kitab sifarişinin asanlaşdırılmasıdır. Belə ki, hər bir oxucu həm şəxsi, həm də MEK-nın Xidmət şöbəsidəki kompüterdən istifadə etməklə elektron kataloqdan ona lazım olan kitab və özü haqqında məlumatları elektron sifariş kartına yazmaqla birbaşa fonda sifariş edir. Bu isə vaxt itkisinin xeyli dərəcədə aradan qaldırılmasına gətirib çıxarır.

Digər bir vacib məsələ isə informasiya texnologiyalarının və texniki vasitələrin MEK-də elmi-tədqiqat və nəşriyyat fəaliyyətinə tətbiqi, həmçinin bu istiqamətdə fəaliyyət göstərənlərə informasiya yardımının edilməsidir. Hazırda 70 ölkənin 1000-ə yaxın elm və təhsil müəssisəsi ilə ədəbiyyat və təcrübə mübadiləsinə həyata keçirən Kitabxana, eyni zamanda, AMEA-da elmi tədqiqatların daha dolğun və effektiv informasiya təminatını həyata keçirmək məqsədilə xarici elmi indeksləşdirmə və məlumat bazalarının, nəşriyyat və informasiya mərkəzlərinin elektron resurslarından istifadə etmək imkanına malik olmuşdur. Qeyd edək ki, bu fəaliyyət əsasən Kitabxananın veb-saytı (cs1-az.com) vasitəsilə həyata keçirilir. Belə ki, elmi-tədqiqatla məşğul olan şəxslər Kitabxananın saytından istifadə etməklə istinadlar və hiperstinadlar vasitəsilə müxtəlif elektron bazalara, informasiya resurslarına daxil olurlar. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Mərkəzi Elmi Kitabxananın elektron informasiya bazalarının rəhbərləri ilə əldə etdiyi razılaşmalara əsasən bu bazalara sığış imkanı yaradılmışdır. 2004-cü ildə MEK Azərbaycan Kitabxana Konsorsiumunun üzvü olmuşdur və dünyanın irihəcmli informasiya bazalarından: EBSCO, INTAS, IOP (Institute of Physics - Fizika İnstitutu), APS (American Physical Society- Amerika Fizika Cəmiyyəti), WEB of knowledge (Bilik şəbəkəsi), ASPB (Alberta Society of Professional Biologists - professional bioloqların Albert cəmiyyəti) istifadə etmək imkanı əldə edərək, oxucuların istifadəsinə vermişdir. Beləliklə də, Kitabxana

təmmətnli xarici elmi jurnallara müraciət etmək imkanı əldə edərək, alim və mütəxəssislərə müasir tələblərə cavab verən bibliografik informasiya xidmətinin həyata keçirilməsinə nail olmuşdur.

Bunlardan EBSCO və INTAS elektron bazaları xeyli kitab və jurnal tutumuna malikdirlər. EBSCO özündə 375-dən çox təmmətnli məlumat bazalarını və təkrar tədqiqatları, 420.000-dən çox elektrok kitabı, həmçinin 355.000 elektron jurnalı və elektron jurnal paketini, elmi tədqiqatların məlumat bazalarını birləşdirir. Eyni zamanda EBSCO akademik müəssisələrin, məktəblərin, ictimai kitabxanaların, xəstəxana və tibb müəssisələrinin, korporasiyaların, assosiasiyaların, dövlət müəssisələrinin, rəqəmsəl arxivlərin resurslarına sığış imkanı verir.

INTAS səhiyyə portalıdır və sağlamlıqla bağlı problemlərin həlli istiqamətində keyfiyyətli informasiyanın təqdim edilməsi üzrə ixtisaslaşmışdır. O, Keçmiş Sovet İttifaqının Yeni Müstəqil Dövlətlərindən olan Alimlərlə Əməkdaşlığa Yardım üzrə Beynəlxalq Assosiasiyadır. Baş ofisi Brüsseldə yerləşir. Mərkəzi Elmi Kitabxana INTAS-ın "Kitabxanalar üçün INTAS" layihəsi çərçivəsində dünyanın bir çox dillərində 7000 adda nəşr vahidini oxucularına təqdim edir.

Bunlardan başqa oxucular MEK-nın saytından istifadə etməklə ayrı-ayrı ölkələr və müxtəlif sahələr üzrə KIV-də gedən ən yaxşı nəşrləri özündə birləşdirən "Polpred.com" saytına daxil ola bilərlər. Bu sayt KIV-nin əsas nəşrlərinin arxivi, rus dilində verilənlər bazasıdır. Saytda 15 il ərzində bütün dünyada informasiya agentliklərində və KIV-də getmiş 500 min ən yaxşı məqalələrin tam mətnləri toplanmışdır. Buradan dünyanın və Rusiyanın 2000 aparıcı kitabxanasının saytlarına daxil olmaq pulsuzdur və vaxt məhdudiyəti yoxdur. Eyni zamanda saytda istifadəçilərə verilənlər bazası formasında keyfiyyətli şəkildə vahid xəbərlər çarxı da təqdim olunur.

Bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən daha bir elektron baza Elektrik və Elektronik Mühəndislər İnstitutunun Rəqəmsal Kitabxanasıdır (IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers). 170 dövlətdən 400.000 çox üzvü olan ABŞ-da fəaliyyət göstərən 125 illik keçmiş sahib olan nüfuzlu Elektrik və Elektronik Mühəndislər İnstitutu (<http://www.ieee.org>) tərəfindən Azərbaycanın akademik, dövlət və elmi-tədqiqat institutları və universitetləri üçün IEEE Xplore Rəqəmsal Kitabxanasına sınaq abunə həyata keçirilmiş, MEK-nın bazanın rəhbərliyi ilə əldə etdiyi razılaşmaya əsasən orada yerləşdirilən bütün IEEE jurnallarından, dövrü nəşrlərindən, IEEE konfranslarının materialları və aktiv standartlarından məhdudiyətsiz istifadə imkanı yaranmışdır. Saytdan istifadə üçün <http://ieeexplore.ieee.org> səhifəsinə daxil olduqdan sonra səhifə oxucunun IP ünvanımıza uyğunlaşdırılır və beləliklə heç bir istifadəçi adı və şifəsi lazım olmadan hər bir şəxs ona lazım olan informasiyanı əldə edir.

2013-cü ildə MEK ilə Böyük Britaniyanın “Emerald Group” nəşriyyatı arasındakı razılaşmaya əsasən nəşriyyatın elektron bazasına çıxış imkanı əldə edilmişdir. Hazırda “Emerald Group” nəşriyyatının eyniadlı elektron məlumat bazasında 300 elmi jurnalın tam mətni PDF və HTML formasında oxuculara təqdim olunur. Bu jurnallar kitabxanaşünaslıq, idarəetmə, marketinq, təhsil, mühəndislik, maliyyə və iqtisadiyyat, tibb, ekologiya, informatika, kibernetika və s. elm sahələrini əhatə edir. İstənilən elm sahəsində geniş axtarış imkanları və informasiya verən bu elektron kitabxananın elmi tədqiqatşılər üçün dəyərli mənbədir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Mərkəzi Elmi Kitabxanada nəşriyyat və elmi-tədqiqat fəaliyyətinə informasiya dəstəyinin başqa bir üsulu elektron kitabxananın yaradılmasıdır. Bu işlər 2003-ci ilə yaradılmış “Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması” şöbəsi tərəfindən həyata keçirilir. Hazırda Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsi həm elektron kitabxananın yaradılması proseslərini, həm də ayrı-ayrı elektron bazaların yaradılması üçün professional proqram və texniki təminatı həyata keçirir. Bir neçə il bundan öncə analoji texnologiyalardan hər hansı birinin kitabxanamızda istifadə olunacağı maddi problemlərlə əlaqədar real görünmürdüsə, bu gün artıq kitabxana belə imkanlara malik olmuşdur. Belə ki, “DIVBook Drive” sürətli skaneri vasitəsilə kitablar, jurnallar, xəritələr, habelə müxtəlif kağız informasiya daşıyıcıları elektron formaya (pdf) salınaraq serverdə yerləşdirilir və Kitabxananın veb-saytında yaradılmış “Elektron kitabxana” bölməsinin vasitəsilə oxuculara təqdim olunur. Eyni zamanda, elektron formaya salınmış kitablar optik disklərə (SD-ROM, DWD) köçürülərək şöbənin elektron fondunda saxlanılır.

Bununla yanaşı, oxucular saytdan istifadə etməklə Kitabxanaya daxil olmuş avtoreferatların, dissertasiyaların tam mətnli bazalarından istifadə etmək imkanına malikdirlər.

Kitabxanada elmlər üzrə məlumat bazalarının yaradılması işi də davam etdirilmişdir. Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsinə tarix, iqtisadiyyat, fəlsəfə, ədəbiyyat kimi elm sahələri ilə yanaşı, mədəniyyətşünaslıq, folklorşünaslıq, kitabxanaşünaslıq kimi sahələri də əhatə edən məlumat bazaları hazırlanmış və elektron formada qorunub saxlanmışdır. Bundan əlavə, neft ədəbiyyatının elektron variantı yaradılmışdır ki, bu həmin ədəbiyyatdan təşkil olunan elektron kitabxananın özəyini təşkil edəcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, MEK-da həyata keçirilən müasir kitabxana-informasiya prosesləri, yaradılan elektron resurslar həm Kitabxananın, həm də ümumilikdə AMEA-nın elmi-tədqiqat və nəşriyyat fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan Mərkəzi Elmi Kitabxanada müasir informasiya texnologiyalarından, texniki vasitələrdən istifadənin daha da genişləndirilməsi, təkmilləşdirilməsi və bununla da oxucuların informasiya tələbatının ödən-

məsinin sürətləndirilməsi, bu fəaliyyətin ən yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi üzrə işlər davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. *Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu*. 29 dekabr 1998-ci il.
2. *Abuzər Xələfov. Kitabxana və cəmiyyət. Monoqrafiya: Bakı: “Azərnaşr”, 2011, s.87-89.*
3. *Aybəniz Əliyeva-Kəngərli. Müasir Azərbaycan elminin informasiya təminatı və kitabxanalar*. Bakı: “Elm” NPB, 2007, s.125-131.

Использование технических средств и электронных ресурсов в исследованиях в Центральном Научной Библиотеки

В.Гаджиев

Резюме

В статье рассматриваются способы внедрения информационных и коммуникационных технологий, а также вопросы использования международных электронных ресурсов в научно-исследовательской деятельности Центральной научной библиотеки НАНА в годы независимости. Освещены деятельность отдела автоматизации библиотечных процессов, нацеленная на автоматизацию библиотечно-библиографических процессов, и роль веб-сайта библиотеки в доступе к международным электронно-информационным ресурсам.

Ключевые слова: *электронные каталоги, электронные библиотеки, информационные технологии, автоматизация, международные базы данных*

Central Scientific Library electronic resources in research and the use of technical means

V. Hajiyev

Summary

The methods on introduction of information and communication technologies, including the use of electronic resources in international research activities of the Central Scientific Library of ANAS in the years of

independence are discussed in the article. The activity of the Department of Library Automation, aimed at the automation of bibliographic processes, and the role of the library website for access to the international electronic information resources.

Key words: *electronic catalogs, digital libraries, information technology, automation, international databases.*